

ďalej o schému vysvetľujúcu poukazom na racionálny motív a nakoniec o schému intuitívneho chápania. Zásadný metodologický problém podľa autora nespočíva v miere adekvátnosti toho-ktorého modelu pri skúmaní historickej skutočnosti (predpokladom adekvátnosti jej poznania je využitie viacerých modelov vysvetlenia v závislosti na úrovni vysvetľovaného javu v celku skúmaného systému), ale v akceptovaní alebo popieraní existencie objektívnych zákonov historického vývoja. „Základom pre historické vysvetlenie je dialektickomaterialistický princíp historizmu v rámci vedecký chápaného systémového prístupu, ktorý smeruje k poznaniu historickej skutočnosti“ (s. 291).

Ďalšou problematikou, ktorej spôsob riešenia je konzekventný pri chá-

paní kategórie historického zákona, je logická štruktúra kategórie predvídania. Autor vymedzuje jej základné premisy, predovšetkým upresňuje kategóriu „súčasnosti“ a vyčleňuje významné obsahové odlišnosti historických a prírodovedných predpovedí, ktoré sú často zatĺčané do úzadia vonkajšou zhodou logickej výstavby.

Monografia je podnetným a v mnohom originálnym, no nie vyčerpávacím riešením nadhodených problémov. Je potrebné zodpovedať na celé množstvo otázok historického poznania, ktoré otvárajú široký priestor pre nové logicko-metodologické a epistemologické výskumy. Ich realizácia je predpokladom vyrovnania existujúcej diskrepancie metodológie prírodných a spoločenských vied.

Elena Valentová

AKTUÁLNY ODKAZ RUSKÉHO MYSLITEĽA

N. G. ČERNYŠEVSKIJ: Antropologický princíp vo filozofii. Pravda, Bratislava 1988, 389 s.

Výber zo spisov N. G. Černyševského, nazvaný podľa jeho najznámejšej filozofickej práce, vyšiel v čase, keď si kultúrny svet pripomína výročie mysliteľovho narodenia (1828) a úmrtia (1889). Vedeckým redaktorom publikácie a autorom predslovu je doc. PhDr. F. Novosad, CSc., texty preložila PhDr. R. Kopsová, CSc.

Tento zväzok edície *Filozofické odkazy* — po technickej, redakčnej a jazykovej stránke skutočne perfektný — je podľa nášho názoru pozoruhodným príspevkom k plneniu zámeru postupne sprístupniť diela historicky významných mysliteľov širokému okruhu slovenských čitateľov. Vzhľadom na kvalitu publikácie sa žiada uviesť, že jej zodpovednou redaktorkou bola E. Breznenová a k dobrej úrovni pri-

spela aj PhDr. M. Kandrová spracovaním menného registra.

Texty, ktoré kniha obsahuje, vychádzajú v slovenčine prvýkrát s výnimkou článku *Estetické vzťahy umenia k skutočnosti* (Predslov k tretiemu vydaniu) uverejneného už v prvom (jedinom) slovenskom vydaní Černyševského hlavných estetických štúdií (1).

Černyševského dielo bolo a stále ešte je u nás málo známe. Kedysi to okrem iného súviselo s tým, že naši slaviofilsky orientovaní spisovatelia a publicisti čerpali skôr zo zdrojov v ruskom myslení, ktoré stálo na opačných ideových pozíciách než Černyševskij. Je zaujímavé, že v štúdiu *Náčrt gogoľovského obdobia ruskej literatúry*, z ktorej je malá časť uverej-

nená aj v danom výbere, práve Černyševskij hlboko analyzoval pramene a začiatky ideovej diferenciácie ruskej inteligencie. Táto diferenciácia sa v rôznych variantoch prejavuje dodnes.

Vlastne prvé pokusy o uvedenie Černyševského myšlienok do povedomia širšieho okruhu našej humanitárnej inteligencie sa realizovali v dobových podmienkach, ktoré svojim duchom odporovali podstate a zmyslu jeho snáh, vyznačovali sa v danom prípade ideologickými deformáciami vo výklade a hodnotení jeho diela. Takže nové vydanie časti Černyševského prác plní nielen historicko-filozofickú a kultúrno-osvetovú úlohu, ale malo by prispieť aj k prekonaniu nesprávnych, tendenčných hodnotení jeho ideového odkazu. Napríklad tvrdení, že „obrovský účinok“ jeho ideí sa odvodzuje z toho a „jeho zásluha“ spočíva v tom, že „spomedzi svojich súčasníkov sa najviac priblížil dialektickému materializmu“, alebo že „hlavný význam a zmysel“ umenia videl „v reprodukcii prírody a života“ [1, s. 6 a 9]. Každý, kto si nezaujato prečíta aspoň jeho najdôležitejšie práce, uzná, že takéto a podobné „hodnotenia“ si Černyševskij istotne nezaslúži.

Vydanie výberu z teoretických prác Černyševského v slovenčine vytvára predpoklad pre hlbšie poznanie jeho diela. Ak je čitateľ oboznámený len s jeho románom *Čo robiť?*, ktorý u nás v sedemdesiatych rokoch vyšiel druhýkrát, nemôže si urobiť dostatočnú a úplnú predstavu ani o povahe jeho utopizmu, ani o kvalitách jeho diela vcelku. Už len pre hlbšie pochopenie ideí a záberu tohto jeho prvého románu sa oplatí prečítať si štúdiu *Júlová monarchia*, z ktorej je vo výbere krátky úryvok, obsahujúci najmä hodnotenie vývinu saint-simonizmu.

Mnohé Černyševského postupy a myšlienky sa dnešnému čitateľovi prihovárajú s prekvapujúcou aktuálnosťou. V presvedčení, že sa nedopúšťa-

me zveličovania, chceme zdôrazniť, že bez pochopenia podstaty a zmyslu diela tohto mysliteľa nemožno dostatočne porozumieť špecifickosti duchovného vývinu, osobitosti kultúry a filozofie ruského národa, jeho snáh a osudov v moderných dejinách a ani tomu, čím výrazne ovplyvnil kultúru, myslenie a dejiny iných, najmä slovanských národov.

Černyševskij je popredným predstaviteľom pokrokového demokratického krídla ruskej inteligencie 19. storočia, ktoré videlo v roľníckych masách nielen jadro a základ svojbytnosti a životaschopnosti ruského národa, ale aj silu, historicky určenú stať sa nositeľom revolučných sociálnych premien. Jeho život a dielo boli inšpiračným zdrojom a morálnou oporou pre „mnohé generácie ruských revolucionárov“ (Lenin).

Pre objektívne hodnotenie miesta a významu Černyševského v dejinách spoločenského myslenia je potrebný celostný prístup, v ktorom by malo ísť nielen o hodnotenie myšlienok v rámci konkrétnych historických, sociálno-ekonomických podmienok, ale o hodnotenie diela v kontexte životnej cesty autora tohto diela. Rovnako prístupy, vytrhujúce z celkových súvislostí jeho rozsiahlej tvorby raz filozofické, inokedy politicko-ekonomické, potom estetické a iné „názory“, dospievajú k jednostranným, často neobjektívnym záverom, v ktorých sa stráca hlavné — etos jeho spoločenských snáh, novátorstvo, angažovanosť za riešenie akútnych ideových a praktických sociálno-politických otázok, celkový zmysel a prínos nielen jeho diela, ale aj života pre ľudský pokrok. Dielo interpretované v kontexte života jeho tvorcu sa tak ľahko nepoddáva subjektívnym interpretáciám a dobovým „nánosom“. Práve v prípade Černyševského sú jeho pôvod, osobnosť, miesto v spoločnosti, jeho „osud“ kľúčom k pochopeniu jeho tvorby, jej

spoločenského významu a veľkého vplyvu. Nebol profesionálnym filozofom ani teoretikom umenia, ekonómom či spisovateľom v bežnom význame týchto slov, ale intelektuálom, publicistom, nadaným, veľmi vzdelaným a smelým, prevyšujúcim štandard svojich súčasníkov intelektuálnymi, ale najmä mravnými kvalitami.

Mimoriadny spoločenský ohlas Černyševského diela v Rusku vyplýval z hodnôt jeho osobnosti, kvalít ducha, ktoré sa prejavili napriek nepriazni podmienok a tragike jeho životnej cesty. Intelektuálna práca mysliteľa, v ktorej uplatňoval dialektiku a filozoficko-materialistické prístupy, sa vyznačovala nezmieriteľne kritickým vzťahom ku skutočnosti, bez ohľadu na to, o čom práve písal. Na rozdiel napr. od Marxa, ktorý v takom prístupe ku skutočnosti videl jadro novej filozofie, Černyševskij pôsobil v celkom iných, pre slobodu ducha krajne nepriaznivých podmienkach. Nepísal len z vnútornej potreby, ale písanie a preklady mu boli jediným zdrojom príjmov: tým viac vyniká jeho nekompromisná vernosť pravde. Preto jeho dielo nie je natoľko svedectvom *odvahy rozumu*, ako skôr príkladom *vernosti pravde*, ku ktorej filozoficky fundovaný rozum dochádza nekompromisnou analýzou skutočnosti. Černyševskij delil intelektuálov podľa ich vzťahu k pravde na dve skupiny. Prvá podriaďuje pravdu svojmu prospechu. On sám rozhodne patrila k tým, ktorí „sa starajú len o pravdu a nepokladajú za potrebné starať sa o privilégia — zaiste preto, lebo nemajú obavy, že by stratili duševné sily a mali núdzu o myšlienky“ (2, s. 43).

Hoci sa nevenoval praktickej revolučnej činnosti, jeho publicistické pôsobenie cársky režim veľmi skoro kvalifikoval ako nežiadúce a krajne spoločensky nebezpečné. Jeho situácia bola o to ťažšia, že na rozdiel od mnohých ruských revolučných myslite-

ľov (napr. Gercena, Lavrova, Bakunina a z mladších hoci Plechanova) nebol šľachticom, takže nemal stavovské výhody, nepôsobil zo zahraničia. Sedem rokov jeho publicistickej práce pod dohľadom cenzúry vláda „ocenila“ na dvadsaťjeden rokov živorenia vo väzení a vyhnanstve.

Černyševskij mal tridsaťštyri rokov, keď ho uväznili. V evidencii väzní, v kolónke „dôvod zadržania“, sa vedľa jeho mena pol roka uvádzalo „neznámy“. O jeho svojskom vzťahu k zvoli cárskeho režimu svedčí nielen to, že neveril v možnosť svojho odsúdenia, pretože neporušil zákon, ale že sa bez ohľadu na vonkajšie okolnosti nevzdal presvedčenia o úlohe mysliaceho človeka a literáta v spoločnosti. Vymohol si možnosť dostávať knihy a písať. Za necelé dva roky (678 dní) väzenia v cele Petropavlovskej pevnosti napísal viac ako šesťtisíc normalizovaných strán — beletrie (román *Čo robiť*), vedeckých prác, autobiografie, kompilačných článkov atď. 19. mája 1864 sa na Mýtninskom námestí neďaleko pevnosti konala verejná „občianska poprava“ odsúdeného. Keď pred početným publikom nad bývalým redaktorom *Sovremennika* kat zlomil kord, malo to znamenať, že je zo spoločnosti vylúčený, už navždy umlčaný arestant a vyhnanec. Bola to aj názonná výstraha všetkým, kto by snáď naňho nechcel zabudnúť a chcel pokračovať v jeho duchu. Nasledovala ťažká deportácia k čínskym hraniciam, sedem rokov nútených prác v Kádajnskej rudnej bani. Po vypršaní trestu nútených prác ho vláda internovala vo Viľujskej väznici v jakutskom kraji, kde v nepredstaviteľne surových podmienkach prežil až do roku 1883. Vtedy mu povolili pobyt v Astrachani, pod policajným dohľadom. Sem za ním prišla žena a dvaja už dospelí synovia. Do rodného Saratova sa mohol vrátiť len niekoľko mesiacov pred smrťou.

Za život sa Černyševskij nedočkal nijakej satisfakcie. Na jeho myšlienky sa šírili, mládež tajne čítala jeho práce. Nebola to náhoda, že mladý V. I. Uľjanov svoj programový spis nového revolučného hnutia nazval práve *Čo robiť?* (1902). Sedemnásť rokov po smrti Černyševského (1906) vyšli jeho zobraňované spisy, spolu 10 zväzkov, veľkú časť z nich tvorili neuverejnené rukopisy. Ak sa na vec pozrieme z hľadiska neskorších skúseností, nebolo to až tak neskoro, veď v Rusku ešte stále vládli Romanovci. Skrátka, jeho spisy vyšli, dostali sa do rúk novej generácie revolučne naladených intelektuálov, ktorí práve hodnotili skúsenosti z prvého masového vystúpenia ruského proletariátu r. 1905. Černyševského myšlienky prispievali k jej pokrokovej filozoficko-svetonázorovej orientácii, stimulovali využívanie dialektickej metódy analýzy skutočností a hľadanie prostriedkov riešenia akútnych problémov ruskej spoločnosti. Černyševskij ukázal cestu a nastolil otázky, ktoré boli dlho aktuálne a nezriedka svoju naliehavosť nestratili dodnes.

Aby čitateľ posledné konštatovanie nepokladal len za zdvorilostnú frázu, pokúsime sa o stručnú konkretizáciu a začneme uvedením jeho myšlienky z *Antropologického princípu*: „Dnes sa politické teórie vytvárajú pod vplyvom udalostí a učené traktáty sú ozvenou historického boja, ich cieľom je spomaliť alebo urýchliť beh udalostí“ (2, s. 129–130).

Aktuálne poučnú stránku Černyševského diela predovšetkým tvorí všetko, čo súvisí s *etikou* pôsobenia filozofa a publicistu. Vec nadmieru aktuálna. Hoci sa časy zmenili, etos intelektuálnej tvorby, osobitne vernosť pravde, nadobudnutej kritickou analýzou skutočností, zostáva a vždy bude základným kameňom zmyslu, hodnoty a teda aj účinnosti duševnej práce.

Inou vážnou otázkou, zaujímavou najmä pre profesionálnych filozofov, je „osud“ antropologického princípu vo filozofii. Hoci po Černyševskom mnohí povedali svoje slovo k danej otázke a pokúšali sa o antropologizáciu filozofie, iste každý uzná, že výsledky sú málo uspokojivé. Ak sa napr. o dlhom období vývinu dialekticko-materialistickej filozofie v ZSSR (a tým skôr u nás) konštatuje krajne neuspokojivý stav v oblasti sociálnej filozofie, filozofie človeka, prvým pozitívnym krokom k náprave by mal byť návrat k prameňom, ku ktorým patria aj Černyševského myšlienky. Podobne je to v neľahkej otázke filozoficko-estetických zdôvodnení realizmu v umení, kde Černyševskij na základe analýzy umeleckej literatúry vyslovil tézy fundamentálneho významu, ktoré treba očistiť od neskorších „sorealistic-kých“ interpretácií.

Napokon aj „nová“ požiadavka voči filozofom a všetkým tvorcom duchovných hodnôt angažovať sa v riešení problémov súčasnej socialistickej spoločnosti si priam pýta inšpiráciu Černyševského príkladom. Nielen z hľadiska prístupu a metódy, ale aj tematiky a cieľov. Väčšina jeho statí bola vlastne vynikajúcou „angažovanou publicistikou“. Ponecháme stranou jeho práce z užšej oblasti politickej ekonómie* (vo výbere je štúdia *Práca a kapitál*). Všimnime si iný, menej známy text, ktorý je zaradený do výberu, jeho *Listy bez adresy*, venované roľníckej otázke v súvislosti s reformou z r. 1861. Dodnes je zaujímavé, ako k tejto otázke pristúpil a čo všetko o nej vedel povedať. Napríklad ako hlboko vystihol byrokratickú podstatu prerokovania a realizácie reformy. Pri charakteristike podstaty byrokratického poriadku, javu vôbec nie čisto ruského či už len historického, dospel k tomuto záveru: „... pri byrokratickom poriadku nikto nemá nezávislosť. V drobnostiach, najmä v zaobchádzaní

s podriadenými osobami má pri byrokratickom poriadku každý veľa svojvôle. Ale nie je v ničej moci zachovávať si svoje presvedčenie vo veciach vážnych; všetci sú sputaní tichou a neuzákonenou vzájomnou závislosťou..." (2, s. 305—306). Ako to, že nevoľníctvo bolo zachované, hoci sa vyhlásilo jeho zrušenie? „Stalo sa to v dôsledku nevyhnutného byrokratického poriadku: predsedovi komisií sa podľa akejsi domnienky zazdalo, že to chcú akési osoby, ktorým treba vyhovieť; členom komisií sa zazdalo, že predsedove slová musia vyjadrovať nemeniteľné rozhodnutie najvyššej vlády, a najvyššia vláda, keď uvidela takéto rozhodnutie komisií, nadobudla presvedčenie, že nemožno odstrániť nevoľníctvo, ak sa dokonca odborníci, a pritom známi odporcovia nevoľníctva, uznávajú, že ho treba zachovať" (2, s. 308). A na inom mieste: „Pri byrokratickom poriadku je úplne zby-

točný um, znalosti, skúsenosť ľudí, ktorým je záležitosť zverená. Títo ľudia konajú ako stroje, ktoré nemajú vlastnú mienku" (2, s. 302).

Sprístupnenie stručného výberu z Černyševského teoretických spisov v slovenčine je významným edičným činom. Nielen preto, že slovenské i české vydania z päťdesiatych rokov sú už málo dostupné a z hľadiska kvality prekladu a komentárov nevyhovujúce. Aj súčasníkom sa Černyševskij prihovára naliehavým, slobodomilovým hlasom. Jeho dielo si zachováva inšpiratívnu hodnotu v zápase s letargiou ducha a inváziou bezduchovnosti.

Jaromír Kops

LITERATÚRA

1. ČERNYŠEVSKIJ, N. G.: O umení. Bratislava 1953.
2. ČERNYŠEVSKIJ, N. G.: Antropologický princíp vo filozofii. Bratislava 1988.